

Ks. RADOSŁAW KISIEL

WOKÓŁ ENCYKLIK JANA PAWŁA II

Ojciec Święty Jan Paweł II jest widzialnym znakiem Głowy Kościoła. W nauczaniu, w sprawach wiary i moralności jest nieomylny. Jego decyzje są wiążące dla katolików na całym świecie. Jest nie tylko człowiekiem znanym i szanowanym w całym świecie, nie tylko chrześcijańskim, ale i jest osobą o największym autorytecie.

Ojciec Święty cały czas naucza, a szczególną formą jego nauczania są encykliki. Jego encykliki to współczesne wyznanie wiary. Jakże aktualne i ponadczasowe padają tam prawdy: człowiek jest drogą Kościoła; Bóg ujawnia się przez miłosierdzie; człowiek staje się przez pracę panem ziemi i panem samego siebie; Duch Święty przychodzi by przekonać o grzechu, sprawiedliwości i sądzie; nie ma rozwoju techniki bez etyki; etyka powinna zająć miejsce przed techniką; być jest ważniejsze niż mieć; istnieje obiektywna prawda i nie ma wolności absolutnej; życie jest najcenniejszym darem i od poczęcia do naturalnej śmierci jest nietykalne; wiara i rozum są jak dwa skrzydła, na którym duch ludzki unosi się ku kontemplacji prawdy.

Wsluchani w nauczanie Ojca Świętego bardzo często sięgamy do encyklik Jana Pawła II¹.

Pomimo że wydaje się oczywiste, czym jest encyklika, podanie jej definicji nastęrcza sporo trudności. Zarówno teologowie, jak i prawnicy nie podają jasnej i wyczerpującej definicji encykliki. Nie potrwfią również stwierdzić, czym różni się encyklika od innych dokumentów Stolicy Apostolskiej². Wyróżnikiem encykliki może być skierowanie się papieża do wielu kościołów lub nawet do całego świata chrześcijańskiego, określona forma zewnętrzna, czy wreszcie sama treść wewnętrzna charakterystyczna dla wielu podobnych dokumentów³.

Wśród teologów i historyków w sprawie oznaczenia początków encyklik istnieje znaczna rozbieżność. Wielu twierdzi, że pierwowzorami encykliki są okólne listy biskupów z pierwszych wieków chrześcijaństwa, później dopiero zastrzeżone tylko dla samego papieża. Twierdzi tak między innymi K. Hilgenreiner⁴. Imiennie wskazuje się papieża Marcina I jako autora pierwszej encykliki. Napisał on w roku 649 list do biskupów, kapłanów i wiernych⁵. Jeszcze inni wymieniają papieża Benedykta XIV, jako autora pierwszej encykliki z 1740 r.⁶

Samo słowo *encyklika* pochodzi od greckiego słowa *enkyklos* oznaczającego okólnik i pismo wędrujące. W Kościele nazywa się tak pismo papieża skierowane do całego Kościoła w sprawach o doniosłym znaczeniu dla Kościoła i dla świata. Regułą jest, że w encyklice zachowana jest *arenga*, czyli przy-

¹ Zob. R. KISIEL. *Antropologiczne implikacje encyklik Jana Pawła II*. Legnica 1998 s. 25-53.

² L. BALTER. *Nieomylność encyklik papieskich. Studium teologiczno-historyczne*. Warszawa 1975 s. 20.

³ F. BĄCZKOWICZ. *Prawo Kanoniczne*. T. 1. Opole 1957 r. s. 31-32.

⁴ Zob. K. HILGENREINER. *Enzyklika*. W: *Lexikon fuer Theologie und Kirche*. T. 3. Freiburg 1931 kol. 703.

⁵ Zob. H. BACHT. *Enzyklika*. W: *Lexikon fuer Theologie und Kirche*. T. 3. Freiburg 1959 kol. 910. Zob. także: A. PIOLANTI. *Enciclica*. W: *Diccionario de Teologia Dogmatica*. Red. P. PARENTE, A. PIOLANTI, S. GAROFALO. Barcelona 1955 s. 122 i n.

⁶ BALTER, jw. s. 21.

jęcie nazwy od pierwszych słów tekstu⁷. Są one zwykle tak dobrane, aby wskazywać na treść całego dokumentu. Wymienię tu chociażby: *Mistici Corporis Christi* Piusa XII, *Pacem in terris* Jana XXIII, *Humanae vitae* Pawła VI czy *Centesimus Annus*, *Evangelium vitae*, czy *Fides et ratio* Jana Pawła II.

Jest faktem, że w Kościele pierwotnym biskupi rozsyłali pisma okólne, które były odczytywane w Kościołach dla ujednolicenia stanowisk w sporach. Takimi pierwszymi pismami są w pewnym sensie już listy św. Piotra i św. Pawła, skierowane wprawdzie do konkretnego Kościoła, ale już wtedy odczytywane publicznie. Znaczący pierwsi wieki chrześcijaństwa twierdzą, że zarówno papieże, jak i biskupi czasów poapostolskich, utrzymywali między sobą i swoimi Kościołami kontakty listowne. Dawali sobie wzajemne wskazówki i czuwali nad jednością swojej wiary⁸. Papieże pouczali biskupów i wiernych, potępiali hereetyckie ideologie, podawali wytyczne soborom i synodom, zatwierdzali dekry i rozstrzygali kwestie sporne. Pierwsze takie listy okólne pisali także papieże: Klemens Rzymski, Hygin, Anicet, Damazy I, Innocenty I, Zyzom, który wślawił się listami tractorii, Celestyn I, Feliks III, Bonifacy I, Leon I Wielki, Marcin I⁹.

Na szczególną uwagę zasługuje już wspomniany wcześniej papież Marcin I, który swój list do Kościoła w Kartaginie sam tytułuje jako *enciclica nostra epistola*¹⁰.

Niemniej pierwszą encykliką, co do której nie ma formalnych wątpliwości, jest dokument papieża Benedykta XIV z 3 grudnia 1740 r. zatytułowany *Ubi primum*. O tym, że *Ubi primum* jest pierwszą encykliką, decyduje fakt, że jest skierowana do całego Kościoła w formie uroczystej, zaczynając się od słów: „Do czcigodnych naszych braci, patriarchów, prymasów, arcybiskupów i biskupów”.

⁷ W. WÓJCIK. *Arenga*. W: *Encyklopedia Katolicka*. T. 1. Red. F. GRYGLEWICZ [i in.]. Lublin 1985 kol. 901.

⁸ BALTER, jw. s. 25.

⁹ L. BALTER. *Encyklika*. W: *Encyklopedia Katolicka*. T. 4. Red. R. ŁUKASZYK [i in.]. Lublin 1985 kol. 984.

¹⁰ Zob. *Patrologia Latina*. T. 87. Red. J. P. MIGNE. Paris 1878-1890. poz. 147.

Następni papieże wydali razem 227 encyklik. Papież Grzegorz XVI ogłosił 16, Pius IX 33, Leon XIII 51, Pius X 16, Benedykt XV 12, Pius XI 30, Pius XII 41, Jan XXIII 8, Paweł VI 7, Jan Paweł II 13 encyklik¹¹.

Pius IX, cieszący się wielkim autorytetem w świecie chrześcijańskim, ogłaszając synody, przesyłał encykliki na ręce biskupów¹².

Podczas Soboru Watykańskiego I istniała grupa teologów, która analizując treść encyklik była przekonana, że każde pismo papieskie jest nauczaniem *ex cathedra*, a więc jest tekstem nieomylnym. Nazywali się oni neoultramontanistami. Należał do nich między innymi L. Veuillota – redaktor „Univers” i W. J. Warda – redaktor „Dublin Review”¹³.

Encyklika jest zawsze osobistym listem papieża, często redagowanym przez niego samego, a przynajmniej przy jego decydującym wpływie.

Encyklika ma za zadanie utrzymanie w Kościele jedności wiary i przekonań, służy wyjaśnianiu kwestii spornych, wskazywaniu właściwego kierunku rozwoju doktryny Katolickiego Kościoła. Często jest także konkretnym pouczeniem, a nawet wskazywaniem aktualnych problemów społecznych, jak chociażby encyklika papieża Leona XIII *Rerum novarum*.

Pojawienie się encykliki *Humani generis* Piusa XII w 1950 r. poruszyło problem nieomylności encyklik papieskich. Od tego czasu jasno jest sformułowana teza, że encyklika jest czynnikiem kierowniczym i normatywnym Urzędu Nauczycielskiego Kościoła¹⁴. Hiszpański komentator encykliki *Humani generis* J. Salaverri de la Torre twierdził, że encykliki, w myśl dokumentu Piusa XII, są przejawem działalności najwyższej władzy nauczycielskiej nad Kościołem, co stanowi wyłączny przywilej władzy następców Chrystusa: powszechnych nauczycieli

¹¹ Do roku 2002.

¹² BALTER. *Nieomyślność encyklik*. s. 40-41.

¹³ *Tamże*. s. 45.

¹⁴ *Tamże*. s. 112-113.

i pasterzy. Encykliki bowiem to klucz i wykładnik zwyczajnego nauczania papieży¹⁵. O tym, że należą one do zwyczajnego nauczania papieży, świadczy sama ich treść i forma zewnętrzna. Wprawdzie nie podają z reguły orzeczeń dogmatycznych, jak niektóre dokumenty soborowe, ale odznaczają się nieomylnością autora – papieża z powodu roli i zadań, jakie spełniają one w Kościele.

J. Salaverri de la Torre podaje cztery główne racje, przemawiające za teorią pojmowania encyklik jako aktów zwyczajnego nauczania papieży i potwierdzające jednocześnie ich nieomylność: 1) Sobór Watykański I zrównał pod względem wartości i znaczenia definicje uroczyste z nauczaniem zwyczajnym, 2) Sobór Watykański I zestawiając nieomylność papieża z nieomylnością Kościoła, wskazuje, że sobór chciał zdefiniować pełną tożsamość tych dwóch podziałów nieomylności: nieomylność zwyczajnego i uroczystego nauczania Kościoła, 3) Sobór Watykański I, przyznając papieżowi pełnię najwyższej władzy w Kościele, zwraca uwagę, że władza pełna nie może być ograniczona w funkcjonowaniu, 4) jest jednakowa moc wiążąca dekretów soborowych i papieskich orzeczeń katedralnych. Nauczanie zwyczajne równe jest co do mocy wiążącej i nieomylności z nauczaniem powszechnym Kościoła¹⁶.

J. Salverri de la Torre wylicza także cztery kategorie pouczeń podawanych przez papieży w encyklikach: 1) nieomylnne definicje katedralne, 2) nieomylnne, ale jednocześnie nieuroczyste nauki, 3) wskazania autentyczne, które nie muszą być uznawane za nieomylnne, 4) drugorzędne uwagi¹⁷.

Pius XII w encyklice *Humani generis* zaznacza, że encykliki należy przyjąć nawet wtedy, gdy papież nie przemawia w sposób bezwzględnie zobowiązujący. Są bowiem sprawy i pro-

¹⁵ Zob. J. SALAVERRI DE LA TORRE. *Valor de las emciclicas a la luz de la „Humani Generis”*. „Miscellanea Comillas” 1952 (17) s. 135-171.

¹⁶ BALTER. *Nieomylność encyklik*. s. 115.

¹⁷ Zob. SALAVERRI DE LA TORRE, jw. s. 162; zob. także: BALTER. *Nieomylność encyklik*. s. 117.

blemy na tyle niepewne i niejasne, że papież nie wypowiada się w sposób ostateczny, niemniej jednak w pewnej mierze decydujący¹⁸. Papież nie przemawia wtedy pełnią swojej władzy, jednak tak, aby wierni przyjęli nauczanie podawane przez zastępcę Chrystusa.

Należy tu wspomnieć polskiego teologa, apologetę, ks. W. Kwiatkowskiego, który także dowodził nieomyślności zwyczajnego nauczania papieskiego. Przeprowadza on znak równości między zwyczajnym urzędem nauczycielskim Kościoła powszechnego, a zwyczajnym urzędem nauczycielskim Kościoła rzymsko-katolickiego, do których zalicza się także encykliki. Ks. W. Kwiatkowski zaznacza, że papież nie działa w sposób nieomyślny, gdy zabiera głos w sposób doradczy, niezdecydowany lub tymczasowy¹⁹.

Zarówno teolog J. Salaverri de la Torre, jak i ks. W. Kwiatkowski należą do grona teologów ujmujących nieomyślność papieską bardzo szeroko, dlatego nic dziwnego, że encykliki zaliczają oni także do dokumentów objętych nieomyślnością. Są jednak i teologowie przedstawiający teorie nieomyślności papieskiej w sposób bardzo ograniczony, ale i u nich możemy dostrzec przekonanie o nieomyślności papieskiej w encyklikach. Należy do nich między innymi A. Peiffer²⁰. Podaje on pięć istotnych kryteriów, które są ważne do ustalenia wartości doktrynalnej encyklik: 1) w wypadku, gdy encyklika podaje doktrynę katolicką, mamy do czynienia z pewnością wiary; 2) gdy encyklika podaje negatywne rozstrzygnięcia, mamy do czynienia z pewnością moralną; 3) gdy encyklika powtarza naukę wielu papieży, lub gdy powtarza się pewna nauka w kilku encyklikach, za każdym razem lekko się różniąc, mamy do czynienia z rozwojem doktryny, której przysługuje większe lub

¹⁸ BALTER. *Nieomyślność encyklik*. s. 119.

¹⁹ W. KWIATKOWSKI. *Religijna świadomość Jezusa z Nazaretu*. W: *Apologetyka Totalna*. T. 2. Warszawa 1962 s. 461-462.

²⁰ Zob. A. PEIFFER. *Die Enzykliken und ihr formaler Wert fuer die dogmatische Methode. Ein Beitrag zur theologischen Erkenntnislehre*. Freiburg 1968.

mniejsze prawdopodobieństwo, dopóki nie zapadnie ostateczne rozstrzygnięcie; 4) w przypadku, gdy encyklika głosi nową naukę, czy doktrynę, pouczenie w encyklice przestaje być czystą teologią, a staje się oficjalnie daną nauką z autorytetu głoszącego ją papieża, nauką pewną i bezpieczną; 5) jeżeli nauka wyznacza tylko kierunek badań i postępowania, wówczas wyznaczony kierunek badań staje się normą bezpieczną²¹.

Encykliki, według A. Peiffera, należą zawsze do kerygmy Kościoła i w ten sposób powinny być traktowane przez adresatów²².

Jeżeli rzeczywiście Mistyczne Ciało Chrystusa – Kościół – spoczywa na Opoce, jaką jest nieomyślność wiary jej widzialnej Głowy i jeżeli nieomyślność wiary całego Ludu Bożego jest spowodowana asystencją Ducha Świętego i nauczaniem hierarchicznym, to nie powinno się mieć wątpliwości, że encykliki muszą się odznaczać wysokim stopniem nieomyślności. Encykliki pochodzą bowiem od najwyższych nauczycieli Kościoła, którzy mają prawo i obowiązek czuwać nad czystością wiary i prawdy w całym Kościele. To encykliki wytyczają nowe kierunki w Kościele i decydują o jakości wiary. Biskupi, kapłani i cały Lud Boży są zobowiązani przyjmować pouczenia zawarte w encyklikach, wprowadzać je w życie i przekazywać innym (zob. KK 25)²³.

Autentyczność i nieomyślność jakiegokolwiek dokumentu kościelnego zależy od tego, jaką pozycję zajmuje w Kościele autor danego dokumentu. Im wyższe miejsce zajmuje autor w hierarchii kapłańskiej i im ściślejsza jest jego więź jurysdykcyjno-doktrynalna z Głową Kościoła, tym większa autentyczność podawanych przez niego pouczeń²⁴.

²¹ BALTER. *Nieomyślność encyklik*. s. 233.

²² Zob. PEIFFER, jw. s. 166-218.

²³ BALTER. *Nieomyślność encyklik*. s. 442.

²⁴ *Tamże*. s. 440.

Znaczenie doktrynalne encykliki jest związane z rodzajem i liczbą adresatów, ważnością poruszanego w niej zagadnienia oraz nadanej przez papieża mocy wiążącej zawartym treściami z nauczania papieskiego²⁵.

Autorem encyklik jest zawsze papież, następca Piotra, osoba najwyższej postawiona w Kościele i najściślej zjednoczona z Chrystusem jako Głową Kościoła. Z tej racji encykliki stanowią najwyższą kategorię dokumentów kościelnych²⁶. Jako urzędowe listy papieskie są skierowane zasadniczo do całego Kościoła.

Pierwszymi odbiorcami encyklik są biskupi, będący nauczycielami wiary, drugimi wszyscy członkowie Mistycznego Ciała Chrystusa.

Głównym zadaniem encyklik jest podtrzymanie wiary i jedności w Kościele. To prawda, że poszczególne encykliki dotyczą niejednokrotnie szczegółowych zagadnień związanych z życiem wewnętrznym i zewnętrznym Kościoła, wszystkie jednak zmierzają do jednego celu – powstania i utrzymania jedności wiary w Kościele²⁷. Są listami, ale specyficznymi. Najwyższy Nauczyciel kieruje je do innych nauczycieli, aby nauczanie ich wszystkich wypełnić odpowiednią treścią. Pochodzą z najwyższej powagi doktrynalnej na Ziemi i znajdują się u samego źródła powszechnego nauczania i jedności wiary w Kościele, dlatego ich znaczenie jest niezmiernie doniosłe i jednocześnie pełne powagi²⁸.

Teksty encyklik są promulgowane w języku łacińskim przez urzędowy organ Stolicy Apostolskiej: *Acta Apostolicae Sedis*, poza nielicznymi wyjątkami, gdy encykliki są ogłaszane w językach narodowych, np.: encyklika papieża Leona XIII – *Au milieu des sollicitudes* z 16 II 1892 r. w języku francuskim i tegoż papieża – *Fin dal principio* z 8 XII 1902 r. w języku włoskim; encykliki Piusa XII *Fermo proposito* z 11 VI 1905 r.

²⁵ BALTER. *Encyklika*. kol. 984.

²⁶ BALTER. *Nieomyślność encyklik*. s. 440.

²⁷ *Tamże*. s. 441.

²⁸ Zob. P. NAU. *Une source doctrinale: les Encycliques*. Paris 1952 nr 41.

w języku włoskim i *Une fois encore* z 6 I 1907 r. w języku francuskim; encyklika Piusa XI *Non abbiamo bisogno* z 29 VI 1931 r. w języku włoskim i *Mit brennender Sorge* z 14 III 1937 r. w języku niemieckim. Jan Paweł II rozpoczął publikacje encyklik od *Redemptor hominis* wydanej także w języku polskim w 10 III 1979 r.

Jaka jest rola encyklik jako formy nauczania papieskiego w życiu Kościoła? Encykliki to listy papieskie, w których spotyka się odwieczna prawda Boża, prawda obiektywna, z konkretną rzeczywistością. Celem ich jest podtrzymywanie jedności wiary w Kościele przez przekazywanie Prawdy. Magisterium Kościoła ukazuje Prawdę zawartą w pierwotnym depozycie Objawienia w dokumentach, a przede wszystkim w encyklikach. Są one głosem dialogu najwyższego Nauczyciela Kościoła. Nie są jednolite w swojej treści. Poruszane są w nich ważne problemy dla Kościoła i świata także poprzez zachęty, zalecenia, wskazania i nakazy. Autorzy encyklik nie tylko radzą i zachęcają, aprobują, pochwalają, ale i stawiają kategoryczne żądania, które zobowiązują, decydują, rozstrzygają lub wręcz potępiają. Czasem encykliki kilkakrotnie powtarzają niektóre ważniejsze oświadczenia²⁹.

W encyklikach możemy spotkać pięć różnych rodzajów pouczeń. Wyróżnia je ks. Lucjan Balter na podstawie dorobku naukowego profesorów Marianum C. Berti, S. Meo i H. Tonilo³⁰. Są to: 1) definicje, 2) deklaracje, 3) wykłady, 4) roztrząsania, i 5) podsumowania. Każdy z wymienionych rodzajów nauczania posiada wiele możliwych realizacji, decydujących o wadze konkretnych nauk zawartych w encyklikach. Wybór jednego z pięciu rodzajów nauczania zależy od papieża – jego woli i czynników zewnętrznych.

Nieomyślność encykliki uzależniona jest przede wszystkim od woli papieża. Oczywiście jest, że inną nieomyślnością są ob-

²⁹ BALTER. *Nieomyślność encyklik*. s. 459.

³⁰ Zob. C. BERTI, S. MEO, H. TONILO. *De ratione ponderandi documenta magisterii ecclesiastici*. Romae 1961.

jęte definicje dogmatyczne, a inną pouczenia niższego rzędu³¹. Encykliki skupiają zawsze charyzmat nieomyślności, gdy poruszają się w sprawach wiary i moralności, i charyzmat prawdy. Stopień nieomyślności nauk w encyklikach zależy od przyczyny materialnej – stanu rozwoju prawdy, i od przyczyny formalnej – woli widzialnej głowy Kościoła. Warto jeszcze zauważyć, że przyczyną sprawczą nieomyślności encyklik jest Duch Święty, a przyczyną celową jedność wiary w całym Kościele³².

Do chwili obecnej Jan Paweł II ogłosił następujące encykliki: *Redemptor hominis*, Rzym, 4 III 1979; *Dives in misericordia*, Rzym, 30 XI 1980; *Laborem exercens*, Rzym, 14 IX 1981; *Slavorum Apostoli*, Rzym, 2VI 1985; *Dominum et Vivificantem*, Rzym, 18 V 1986; *Redemptoris Mater*, Rzym, 25 III 1987; *Sollicitudo rei socialis*, Rzym, 30 XII 1987; *Redemptoris missio*, Rzym, 7 XII 1990; *Centesimus annus*, Rzym, 1 V 1991; *Veritatis splendor*, Rzym, 6 VIII 1993; *Evangelium vitae*, Rzym, 25 III 1995; *Ut unum sint*, Rzym, 25 V 1995. *Fides et ratio* Rzym 14 IX 1998 r.

Warto zwrócić uwagę na wstępy encyklik, gdzie pojawiają się specjalnie wymienieni adresaci. Zwykle encykliki są skierowane do całego Kościoła.

Najczęściej na początku umieszczone jest następujące wezwanie „Czcigodni Bracia, Umiłowani Synowie i Córki, Pozdrowienie i Apostolskie Błogosławieństwo”. Tak zaczyna się większość encyklik. Wyjątkiem są tu encykliki *Slavorum Apostoli*, *Evangelium vitae* i *Ut unum sint*. W nich pominięta jest formuła pozdrowienia i błogosławieństwa na początku. W encyklice *Slavorum Apostoli* wstęp ma następujący charakter: „Encyklika... skierowana do biskupów i kapłanów, do rodzin zakonnych, do wszystkich wierzących chrześcijan...”, czym różni się od pozostałych. Wydaje się więc, że krąg jej odbiorców jest węższy niż pozostałych, zaczynających się od poprzedniej inwokacji.

³¹ BALTER. *Nieomyślność encyklik*. s. 460.

³² *Tamże*. s. 461.

Trzy inne encykliki zaczynają się od następujących słów: „Ojciec Święty zwraca się do czcigodnych braci w biskupstwie, do kapłanów, do rodzin zakonnych, do drogich synów i córek Kościoła oraz do wszystkich ludzi dobrej woli”. W powyższy sposób zaczynają się: *Redemptor hominis*, *Laborem exercens* i *Evangelium vitae*.

Zwróćmy także uwagę, że encyklika *Ut unum sint* nie ma we wstępie wyróżnionych adresatów i błogosławieństwa, a encykliki *Veritatis splendor* i *Fides et ratio*³³ zaadresowane są do biskupów Kościoła Katolickiego, do najwęższej zatem grupy ludzi spośród adresatów encyklik. Nie zmienia to jednocześnie faktu, jak to zostało wcześniej zauważone, że encykliki są zaadresowane i skierowane do całego Kościoła, a nawet do wszystkich ludzi dobrej woli.

Pierwsza encyklika obecnego Papieża to *Redemptor hominis* wydana 4 marca 1979 r. w pierwszą niedzielę Wielkiego Postu. Moglibyśmy ją określić jako encyklikę o sprawie człowieka³⁴. Jest ona programem nowo wybranego wtedy papieża. Program ten można streścić: „Człowiek – drogą Kościoła” (RH 13). Ta pierwsza encyklika składa się z czterech części: 1) „Dziedzictwo”, 2) „Tajemnica Kościoła”, 3) „Człowiek odkupiony i jego sytuacja w świecie współczesnym”, 4) „Posłannictwo Kościoła i los człowieka”. Same tytuły rozdziałów świadczą, że jest to encyklika w pewnym sensie dogmatyczna, ponieważ dotyka i wyjaśnia Tajemnicę Odkupienia, jej boski i ludzki wymiar (RH 7-12). Nie ulega wątpliwości, że głównym tematem *Redemptor hominis* jest człowiek, osoba ludzka, jej godność, wartość, istotne cechy i niezbywalne jej prawa³⁵.

³³ Zob. D. CARD. TETTAMANZI. *Presentazione*. W: *Lettera Enciclica di S. S. Papa Giovanni Paolo II Fides et ratio. I rapporti tra fede e ragione. Testo integrale. Presentazione di S. E. Card. Dionigi Tettamanzi. Introduzione e guida alla lettura di S. E. Mons. Rono Fisichella*. Casale Monferrato 1998 s. 8.

³⁴ J. KRUCINA. *Komentarz do encykliki Jana Pawła II „Redemptor hominis”*. W: *Jan Paweł II. Redemptor hominis*. Wrocław 1994 s. 99.

³⁵ Z. J. ZDYBICKA. *Personalistyczne podstawy o człowieku zbawionym*. W: *Jan Paweł II. Redemptor hominis. Tekst i komentarze*. Red. Z. J. ZDYBICKA. Lublin 1982 s. 112.

Zasadniczym źródłem wizji człowieka zawartej w *Redemptor hominis* jest Objawienie i tradycja chrześcijańska. Niemniej prawda o człowieku zawarta w Objawieniu potrzebuje pomocy ze strony filozofii, co jest widoczne w tej encyklice³⁶. Jej początek i tytuł akcentują osobowy i indywidualny charakter zbawienia: Odkupiciel człowieka – *Redemptor hominis*³⁷. Człowiek w swej wewnętrznej strukturze, osoba wobec społeczeństwa, człowiek jako twórca kultury i podmiot ludzkich wartości to tematy, które wydobywają z encykliki filozoficzne rozumienie osobowego bytu ludzkiego³⁸. Widzimy w niej wyraźne elementy chrześcijańskiego personalizmu, ponieważ szczególnie rozważa sytuację odkupionego człowieka (RH 13-17), który docieka zrozumienia własnej egzystencji. Encyklika ta jest orędziem Jana Pawła II do współczesnego człowieka o źródle wielkiej nadziei, dlatego dokument ten trzeba czytać jako „klucz do sprawy człowieka”³⁹. Ostatni 22 rozdział poświęcony jest Maryi Matce naszego zawierzenia. Jest to wyraźny akcent Maryjny obecny także w następnych encyklikach Jana Pawła II.

Dives in misericordia jest encykliką o Bożym miłosierdziu. Została wydana 30 listopada 1980 r., w pierwszą niedzielę Adwentu. Jest to encyklika dogmatyczna. Dotyka i rozwija ona tajemnicę nieprzebranego miłosierdzia Bożego, odwołując się do tradycji biblijnej i tradycji Kościoła, a szczególnie jego liturgii. Składa się ona z siedmiu rozdziałów: 1) „Kto mnie widzi, widzi i Ojca”; 2) „Orędzie mesjańskie”; 3) „Stary Testament”; 4) „Przypowieść o synu marnotrawnym”; 5) „Misterium paschalne”; 6) „«Miłosierdzie... z pokolenia na pokolenie» – Miłosierdzie Boga w posłannictwie Kościoła”; 7) „Modlitwa Kościoła naszych czasów”.

³⁶ *Tamże*. s. 115.

³⁷ *Tamże*. s. 122.

³⁸ Zob. M. A. Krąpiec. *Osoba i społeczność*. W: Jan Paweł II. *Redemptor hominis*. Wrocław 1994 s. 64.

³⁹ T. STYCZEŃ. *Miłość a sens życia. Nad encykliką Jana Pawła II Redemptor hominis*. W: Jan Paweł II. *Redemptor hominis. Tekst i komentarze*. Red. Z. J. ZDYBICKA. Lublin 1982 s. 110.

Papież posługuje się w encyklice egzegezą, by przedstawić sposób rozumienia miłosierdzia w Starym Testamencie. Jest to widoczne np. w 52, 60 i 61 przypisie encykliki. Encyklika ta zanim przedstawia orędzie Boga „bogatego w miłosierdzie”, sięga do własnych słów Chrystusa: „Kto Mnie widzi, widzi i Ojca”⁴⁰. Słowa te stały się tytułem pierwszego, wprowadzającego w tekst, rozdziału – tytułem i najbardziej zwięzłym streszczeniem całej encykliki. Encyklika wzywa, by nikt z nas nie przeoczył „wydarzenia Chrystusa”: widzialnego znaku „Miłości Ojca”. Miłość ta jest potężniejsza od grzechu i śmierci. Wskazuje ona na realną, chociaż tajemniczą obecność tej Miłości w naszym świecie⁴¹. *Dives in misericordia* jest przede wszystkim orędziem o Bogu i o Jego otwarciu się na człowieka uwikłanego w doczesną egzystencję. Człowiek bowiem jest zagrożony w samym rdzeniu ludzkiej egzystencji i godności⁴². Encyklika ta prezentuje sytuację moralno-duchową i ekonomiczno-społeczną współczesnej ludzkości (DiM 11-12). Sygnalizuje ona niepokojący fakt, że niektóre współczesne nurty filozoficzno-ideologiczne negują ideę miłości i miłosierdzia. Encyklika nie wymienia wprawdzie z nazwy konkretnych nurtów, ale z podanej charakterystyki możemy się domyślać (DiM 14), że chodzi między innymi o programowy immoralizm Nietzschego i marksistowską aksjologię⁴³. *Dives in misericordia* podaje w sposób syntetyczny wiele uzasadnień, które potwierdzają potrzebę wzajemnej harmonii sprawiedliwości i miłości⁴⁴. Także w encyklice tej Maryja postawiona jest jako wzór, Matka miłosierdzia, ale nie dzieje się to w końcowym akapicie, lecz w jednym ze środkowych rozdziałów (DiM 9).

⁴⁰ T. STYCZEŃ. *Bóg Ojcem... Medytacja nad mniej znanym tytułem encykliki "Dives in misericordia"*. W: Jan Paweł II. *Dives in misericordia. Tekst i komentarze*. Red. S. NAGY. Lublin 1983 s. 98.

⁴¹ *Tamże*. s. 99.

⁴² S. NAGY. *Wynagrodzenie w tajemnicy Bożego miłosierdzia*. W: Jan Paweł II. *Dives in misericordia. Tekst i komentarze*. Red. S. NAGY. Lublin 1983 s. 155.

⁴³ S. KOWALCZYK. *Filozofie odrzucające miłość i miłosierdzie*. W: Jan Paweł II. *Dives in misericordia. Tekst i komentarze*. Red. S. NAGY. Lublin 1983 s. 261.

⁴⁴ *Tamże*. s. 174.

Niezmiernie doniosłą jest encyklika *Laborem exercens*, o pracy ludzkiej. Została ona napisana z okazji 90. rocznicy wydania encykliki Leona XIII *Rerum novarum*. Z powodu zamachu na papieża wydana była dopiero 14 września 1981 r. (LE 26), a nie dokładnie w rocznicę przypadającą 15 maja. Składa się ona z pięciu części, z których każda podejmuje tematy niezmiernie ważnej wagi: 1) „Wprowadzenie”; 2) „Praca a człowiek”; 3) „Konflikt pracy i kapitału na obecnym etapie historycznym”; 4) „Uprawnienia ludzi pracy”; 5) „Elementy duchowości pracy”.

Encyklika ta ujawnia źródła sensu i godności pracy ludzkiej. Szczególnie pokazuje istotny sens pracy i jej aksjologiczną rangę. To bowiem osoba ludzka jest podmiotem pracy i zarazem jej właściwym i ostatecznym adresatem⁴⁵. Samej pracy nie można zrozumieć inaczej jak tylko poprzez istotową więź z podmiotem. Klucz do przedstawionej tam koncepcji pracy znajduje się w teorii człowieka, czyli w antropologii⁴⁶. Sama praca ma cechy zewnętrzne, dające się zaobserwować, i cechy wewnętrzne – wymiar moralny, dotyczący stosunków pomiędzy osobami. W tak ujętym zjawisku pracy można wyróżnić trzy elementy: 1) myśl skłaniająca podmiot do działania, 2) trud polegający na wysiłku mięśni i koncentracji uwagi, 3) wynik pracy⁴⁷. Jan Paweł II zajmując stanowisko wobec ideologii konfliktu pomiędzy kapitałem a pracą, wskazuje na obiektywne powiązania jakie istnieją między pracą i kapitałem w produkcji. Przypomina zasadę pierwszeństwa pracy przed kapitałem (LE 12). Analizy encykliki nie ograniczają się tylko do ogólnych i ponadczasowych stwierdzeń i określeń pracy. Zdecydowanie nawiązują do czasów współczesnych⁴⁸. Nie

⁴⁵ Zob. T. STYCZEŃ. *Osobowa godność podmiotu pracy źródłem jej sensu i wartości*. W: *Ewangelia pracy. Encyklika Jana Pawła II „Laborem exercens” wraz z komentarzem*. Red. J. CHMIEL, S. RYŁKA. Kraków 1983 s. 96.

⁴⁶ *Tamże*. s. 101.

⁴⁷ A ŚWIĘCICKI. *Struktura zjawiska pracy*. W: *Ewangelia pracy. Encyklika Jana Pawła II „Laborem exercens” wraz z komentarzem*. Red. J. CHMIEL, S. RYŁKA. Kraków 1983 s. 110.

⁴⁸ J. GAŁKOWSKI. *Encyklika o pracy ludzkiej*. W: *Jan Paweł II. Laborem exercens. Tekst i komentarze*. Red. J. GAŁKOWSKI. Lublin 1986 s. 75.

ulega wątpliwości, że wołanie papieża o traktowanie pracy i ludzi pracy podmiotowo, przyczyniło się do zmiany obrazu świata, szczególnie w Europie środkowo-wschodniej. Encyklika *Laborem exercens* ma charakter społeczny, przedstawia bowiem katolicką naukę społeczną dotyczącą pracy ludzkiej. Praca ludzka jest aktem człowieka, a człowiek jest kimś, kto dla samego siebie jest jednocześnie przedmiotem i podmiotem, jest „kims” dla każdego drugiego i drugi dla siebie samego. W związku z tym wszelka jego aktywność może być ujęta właściwie tylko w relacji: osoba – podmiot działania i osoba – adresat działania. Ta prawda leży u podstaw całej encykliki o pracy ludzkiej⁴⁹. Podstawowa prawda aksjologiczna o człowieku jako osobie, który jest jednocześnie podmiotem i adresatem pracy, wyraża się w twierdzeniu, że jest on „kims”, komu należy się afirmacja dla niego samego z racji jego osobowej godności. Znaczy to tyle, że logosu pracy ludzkiej nie można oddzielić od jej etosu⁵⁰. Czyniąc refleksję nad wartością pracy w samorealizacji się osoby ludzkiej, Autor encykliki stwierdza, że praca stanowi także podstawę życia rodzinnego i narodowego. Praca jest jakby warunkiem zakładania rodziny i ważnym czynnikiem kształtującym życie narodu⁵¹. Osoba jest najgłębszym źródłem wartości etycznej i godności pracy. Praca jako działanie człowieka jest aktem, z którego wypływa wartość i godność osoby⁵². Między innymi poprzez pracę człowiek transcenduje świat przyrody, jego martwą i żywą naturę⁵³.

Trochę inny charakter od pozostałych ma encyklika *Slavorum Apostoli*, która ukazała się 2 czerwca 1985 r., w 1000. rocznicę dzieła ewangelizacji świętych Cyryla i Metodego. Skła-

⁴⁹ T. STYCZEŃ. *Problem sensu i wartości pracy ludzkiej*. W: Jan Paweł II. *Laborem exercens. Tekst i komentarze*. Red. J. GAŁKOWSKI. Lublin 1986 s. 111.

⁵⁰ *Tamże*. s. 111.

⁵¹ Zob. I. DEC. *Antropologiczne elementy w encyklice Jana Pawła II „Laborem exercens”*. W: Jan Paweł II. *Laborem exercens. Powołany do pracy*. Red. J. KRUCINA. Wrocław 1983 s. 289.

⁵² *Tamże*. s. 285.

⁵³ *Tamże*. s. 284.

da się ona z 32 akapitów zebranych w ośmiu rozdziałach: 1) „Wprowadzenie”; 2) „Rys biograficzny”; 3) „Zwiastunowie Ewangelii”; 4) „Zakładali Kościół Boży”; 5) „Katolicki zmysł Kościoła”; 6) „Ewangelia i kultura”; 7) „Rozległość chrześcijańskiego milenium słowiańszczyzny”; 8) „Zakończenie”. Można ją nazwać encykliką historyczną, bowiem bardzo szeroko, jak żadna inna encyklika naszego papieża, odwołuje się do historii po to, aby spojrzeć ku przyszłości. Odkrywa przy tym tajemnicę Kościoła, który jest z natury powszechny, katolicki (SA 16-22).

Encyklika *Dominum et Vivificantem* poświęcona jest roli Ducha Świętego w życiu Kościoła i świata. Została wydana 18 maja 1986 r. w uroczystość Zesłania Ducha Świętego. Składa się ona, poza wstępem i zakończeniem z siedmiu części: 1) „Obietnica i objawienie się Jezusa podczas wieczerzy paschalnej”; 2) „Ojciec, Syn i Duch Święty”; 3) „Zbawcze udzielanie się Boga w Duchu Świętym”; 4) „Mesjasz, namaszczony Duchem Świętym”; 5) „Jezus z Nazaretu «wyniesiony» w Duchu Świętym”; 6) „Chrystus zmartwychwstały mówi: «Weźmijcie Ducha Świętego»”; 7) „Duch Święty a czas Kościoła”.

Historiozbawcze udzielanie się Boga, na które szczególnie zwraca uwagę *Dominum et Vivificantem* prowadzi do dalszej refleksji teologicznej o charakterze egzystencjalnym i psychologicznym, opartej także na przemyśleniach św. Tomasza z Akwinu i osiągnięciach współczesnej pneumatologii⁵⁴. Jan Paweł II stawia istotną teologicznie tezę, że Duch Święty prowadzi, realizuje i spełnia historię Jezusa Chrystusa w łonie uniwersalnej historii doczesnej (DV 25). W nauczaniu papieskim w tej encyklice Jezus Chrystus jest uhistorycznieniem Boga w sposób soteryjny⁵⁵.

⁵⁴ Zob. A. L. SZAFRAŃSKI. *Udzielanie się Boga w Duchu Świętym*. W: Jan Paweł II. *Dominum et Vivificantem*. Tekst i komentarze. Red. A. L. SZAFRAŃSKI. Lublin 1994 s. 85.

⁵⁵ C. S. BARTNIK. *Duch Święty a harmatologia*. W: Jan Paweł II. *Dominum et Vivificantem*. Tekst i komentarze. Red. A. L. SZAFRAŃSKI. Lublin 1994 s. 161.

Encyklika *Redemptoris Mater* została wydana 25 marca 1987 r. w uroczystość Zwiastowania Pańskiego. Powodem wydania tej dogmatycznej encykliki był rozpoczynający się 7 czerwca 1987 r. Rok Maryjny. Poświęcona jest ona Maryi Dziewicy w życiu pielgrzymującego Kościoła. Na tę encyklikę składają się trzy części: 1) „Maryja w tajemnicy Kościoła”; 2) „Bogurodzica w pośrodku pielgrzymującego Kościoła”; 3) „Pośrednictwo macierzyńskie”.

Cała encyklika stanowi właściwie biblijną medytację na temat Maryi i Jej roli w planie zbawienia. W encyklice znajduje się ponad 200 odnośników biblijnych ze Starego i Nowego Testamentu⁵⁶. Jest to jakby na nowo odczytana Biblia pod kątem obecności Maryi w dziejach zbawienia. Mariologia tej encykliki jest chrystocentryczna i eklezjalna. Ukazuje Maryję w tajemnicy Chrystusa i Jego Kościoła. W pewnym sensie *Redemptoris Mater* jest kontynuacją encykliki *Redemptor hominis*, gdyż dotyczy refleksji nad człowiekiem, a szczególnie nad jego wolnością i wyzwoleniem⁵⁷. Jan Paweł II podejmuje ten problem w związku z jego refleksją nad hymnem „Magnificat” (RM 35-36).

Encyklikę *Sollicitudo rei socialis* ogłosił Jan Paweł II 30 grudnia 1987 r. z okazji 20. rocznicy ogłoszenia encykliki *Populorum progressio*⁵⁸. Poświęcona jest ona kwestii społecznej. Składa się z siedmiu części: 1) „Wprowadzenie”; 2) „Nowość Encykliki *Populorum progressio*”; 3) „Panorama świata współczesnego”; 4) „Prawdziwy rozwój ludzki”; 5) „Odczytywanie aktualnych problemów w świetle teologii”; 6) „Niektóre wskazania szczegółowe”; 7) „Zakończenie”.

⁵⁶ S. KOPEREK. *Idee przewodnie encykliki Jana Pawła II „Redemptoris Mater”*. W: *Matka Odkupiciela. Komentarz do encykliki „Redemptoris Mater”*. Red. S. GRZYBEK. Kraków 1988 s. 18.

⁵⁷ J. KOWALSKI. *Magnificat śpiewem o wolności i wyzwoleniu człowieka i świata*. W: *Matka Odkupiciela. Komentarz do encykliki „Redemptoris Mater”*. Red. S. GRZYBEK. Kraków 1988 s. 257.

⁵⁸ J. MAJKA. *Komentarz do encykliki Jana Pawła II „Sollicitudo rei socialis”*. W: *Jan Paweł II. Sollicitudo rei socialis*. Wrocław 1994 s. 107. Encyklika

Encyklika przedstawia panoramę klęski, a jednocześnie struktury oraz mechanizmy zła, które rządzą światem⁵⁹. Lekarstwem na zło jest praktykowanie ludzkiej solidarności (SRS 40). Jan Paweł II określa w niej szczegółowo orientację katolickiej nauki społecznej (SRS 41-45). Cechą tej encykliki jest głęboko humanistyczny i teologiczny wydźwięk treści. W centrum zainteresowania Autora pozostaje zawsze człowiek i drogi jego zbawienia. Ściśle łączy porządek naturalny i nadprzyrodzony. Tę encyklikę od innych wyróżnia natomiast to, że dotyczy ona konkretnej, współczesnej rzeczywistości w skali globalnej⁶⁰. Zakończenie tej encykliki szeroko nawiązuje do aktualnego wtedy Roku Maryjnego (SRS 49).

Kolejna encyklika papieska: *Redemptoris missio* poświęcona jest aktualności posłania misyjnego w Kościele. Została promulgowana 7 grudnia 1990 r., w 25. rocznicę soborowego Dekretu *Ad gentes*. Składa się ona, poza wstępem i zakończeniem, z ośmiu części: 1) „Jezus Chrystus Jedynym Zbawicielem”; 2) „Królestwo Boże”; 3) „Duch Święty głównym sprawcą misji”; 4) „Niezmierzone horyzonty misji wśród narodów”; 5) „Misyjne drogi”; 6) „Osoby odpowiedzialne za misje i pracujące w duszpasterstwie misyjnym”; 7) „Współpraca w działalności misyjnej”; 8) „Duchowość misyjna”. Ukazuje misyjną naturę Kościoła (RM 2), jest więc to encyklika dogmatyczna o charakterze duszpasterskim.

Kolejna encyklika społeczna papieża Jana Pawła II to *Centesimus annus*. Wydana została 1 maja 1991 r., z okazji zbliżającej się 100. rocznicy ukazania się encykliki *Rerum novarum* papieża Leona XIII. Sporo miejsca zajmuje w niej analiza załamania się ideologii marksizmu i realnego socjalizmu, ale Autor

Sollicitudo rei socialis ukazała się 19 lutego 1988 r., ale jest datowana na 30 grudnia 1987 r., ażeby zmieścić się w granicach 20-lecia *Populorum progressio*, gdyż w swojej treści wyraźnie do niej nawiązuje podkreślając jej wagę i znaczenie.

⁵⁹ *Tamże*. s. 110-116.

⁶⁰ MAJKA. *Komentarz do encykliki Jana Pawła II „Sollicitudo rei socialis”*. s. 107.

wskazuje również na inne niebezpieczeństwa zagrażające wolności osoby, sumieniu człowieka, prawu naturalnemu i Objawieniu⁶¹. Encyklika ta ponownie wskazuje na prawdę wypowiedzianą już w *Redemptor hominis*, że to człowiek jest drogą Kościoła (CA 53). Encyklika ta składa się z sześciu części: 1) „Znamienne rysy encykliki *Rerum novarum*”; 2) „Ku «rzeczom nowym» naszych czasów”; 3) „Rok 1989”; 4) „Własność prywatna i powszechne przeznaczenie dóbr”; 5) „Państwo i kultura”; 6) „Człowiek jest drogą Kościoła”. W zakończeniu encykliki Jan Paweł II stawia, zgodnie ze zwyczajem, Maryję jako wzór trwania u boku Chrystusa (CA 62). Encyklika ta nie jest tylko analizą i krytyczną oceną „dzikiego” kapitalizmu, ale przede wszystkim przypomina, że bez dobrego i prawdziwego spojrzenia na osobę ludzką niemożliwe jest skuteczne i poprawne rozwiązanie problemów życia społecznego, politycznego i gospodarczego⁶².

Encyklika *Veritatis splendor*, która ukazała się po *Centesimus annus*, należy do najważniejszych. Zajmuje się ona wybranymi problemami moralnymi, czyli podstawowymi aspektami nauczania moralnego Kościoła. Ukazała się 6 sierpnia 1993 r. w święto Przemienienia Pańskiego. Składa się z trzech głównych części poza wprowadzeniem i zakończeniem: 1) „Nauczycielu, co mam czynić?”; 2) „Nie bierzcie więc wzoru z tego świata”: a) „Wolność a prawo”, b) „Sumienie a prawda”, c) „Wybór podstawowy i konkretne postępowanie”, d) „Akt moralny”; 3) „By nie zniweczyć Chrystusowego Krzyża”.

Encyklika ta poświęcona jest „szerszemu i głębszemu omówieniu problemów dotyczących samych fundamentów teologii moralnej”, które są podważane przez niektóre nurty teologiczno-filozoficznej myśli współczesnej (VS 5). Głównym celem encykliki jest integracja rozbitego człowieka wzdłuż osi: praw-

⁶¹ J. MAJKA. *Komentarz do encykliki Jana Pawła II „Centesimus annus”*. W: *Jan Paweł II. Centesimus annus*. Wrocław 1991 s. 126-127.

⁶² *Tamże*. s. 124.

da-wolność, wolność-prawda, prawda-dobro⁶³. Odkrywanie prawdy, to odkrywanie dobra, które staje się przedmiotem wyboru. Idee, które leżą u podstaw tej encykliki to: 1) „Bóg i Jego miejsce w życiu moralnym chrześcijanina”; 2) „Nowa integralna koncepcja moralności”⁶⁴. Encyklika ukazuje również idee, które są odpowiedzią na podstawowe pytania egzystencjalne naszych czasów: 1) separacja wolności od prawdy; 2) rozdział miłości Boga i bliźniego od zachowania przykazań; 3) separacja przykazań Bożych od decyzji osobistych i wspólnotowych; 4) rozdział wiary i moralności⁶⁵. Podobnie jak encyklika *Humanae vitae* Pawła VI, tak i *Veritatis splendor* Jana Pawła II wywołała szerokie dyskusje w całym świecie, zyskując zwolenników i przeciwników⁶⁶. Wprawdzie *Veritatis splendor*, podobnie jak *Humanae vitae*, nie mówi o nieomyślności, to jednak z całej encykliki wynika nierozzerwalna łączność i jedność pomiędzy treścią moralną i treścią wiary⁶⁷. Encyklika *Veritatis splendor* przedstawia „prawdę o człowieku”⁶⁸. Posługuje się ona także bogatym zbiorem filozoficznych pojęć. Papież się-

⁶³ I. DEC. *Blask prawdy w wolności i wolności w prawdzie*. W: *W Prawdzie ku wolności. W kręgu encykliki „Veritatis splendor”*. Red. E. JANIĄK. Wrocław 1994 s. 115.

⁶⁴ E. KACZYŃSKI. *Geneza i idee wiodące encykliki Veritatis splendor*. W: *W Prawdzie ku wolności. W kręgu encykliki „Veritatis splendor”*. Red. E. JANIĄK. Wrocław 1994 s. 124.

⁶⁵ *Tamże*. s. 119.

⁶⁶ Zob. J. F. CHOROSZY. *Za i przeciw encyklice „Veritatis Splendor”*. *Echa w prasie francuskiej Varietas delectat*. Wrocław – Lupstein 1994. Zob. także: T. REROŃ. *Recepcja encykliki „Veritatis splendor” w prasie polskiej i publikacjach teologicznych*. W: *W Prawdzie ku wolności. W kręgu encykliki „Veritatis splendor”*. Red. E. JANIĄK. Wrocław 1994 s. 292-302; E. JANIĄK. *Wolność i prawo w encyklice „Veritatis splendor” – opinie i komentarze w prasie włoskiej*. W: *W Prawdzie ku wolności. W kręgu encykliki „Veritatis splendor”*. Red. E. JANIĄK. Wrocław 1994 s. 303-310.

⁶⁷ KACZYŃSKI, jw. s. 130.

⁶⁸ J. KRUCINA. *„Prawda o człowieku” miarą moralności*. W: *W Prawdzie ku wolności. W kręgu encykliki „Veritatis splendor”*. Red. E. JANIĄK. Wrocław 1994 s. 132-143.

gnął do skarbcza tradycyjnej filozofii chrześcijańskiej św. Augustyna i św. Tomasza, opierając się także na swoim doświadczeniu⁶⁹.

Wydaje się, że głównym celem *Veritatis splendor* jest próba integracji człowieka rozbitego przez totalitaryzm, liberalizm, hedonizm, indywidualizm, sceptycyzm, ateizm, permissywizm, relatywizm i subiektywizm. Encyklika wskazuje na destrukcyjne w wymiarze indywidualnym i społecznym konsekwencje wypaczonej wizji wolności⁷⁰. Przede wszystkim ukazuje jednak, że fałszywa wolność rozmija się ze źródłowym ludzkim doświadczeniem, które wyraził pytaniem biblijny młodzieniec: w czym powinienem zakorzenić swoją wolność?⁷¹ Właściwe ujrzenie relacji prawda-wolność, wolność-prawda, prawda-dobro, sumienie-prawo natury czy etyka-antropologia ma decydujące znaczenie dla szczegółowych rozwiązań moralnych⁷². Encyklika ta ustala podstawowe kryteria sądów i ocen moralnych chrześcijańskiego działania zarówno osobistego, jak i społecznego, które pozwalają odróżnić dobro od zła⁷³. Pokazuje ona, że bronić ludzkiej wolności to bronić podmiotu wolności – człowieka w całej jego prawdzie. Ukazuje blask wolności jako odblask splendoru prawdy: wolność zakorzenia się w prawdzie, wybierając ją dla niej samej⁷⁴.

Zakończenie encykliki poświęcone jest Maryi – Matce Miłosierdzia, która dzieliła dole i niedole ludzkie, ale przy tym całkowicie zaufała łasce Bożej (VS 118-120).

⁶⁹ T. ŚLIPKO. *Filozoficzne aspekty moralności aktu ludzkiego w encyklice „Veritatis splendor”*. W: *W Prawdzie ku wolności. W kręgu encykliki „Veritatis splendor”*. Red. E. Janiak. Wrocław 1994 s. 247.

⁷⁰ Zob. J. KARD. RATZINGER. *Presentazione*. W: *Veritatis splendor. Testo integrale con commento filosofico-teologico tematico*. Red. R. LUCAS. Milano 1994 s. 5-7.

⁷¹ J. MERECKI, T. STYCZEŃ. *„Veritatis splendor” – encyklika o wolności*. W: *W Prawdzie ku wolności. W kręgu encykliki „Veritatis splendor”*. Red. E. JANIAK. Wrocław 1994 s. 210.

⁷² Dec. *Blask prawdy*. s. 114-115.

⁷³ KACZYŃSKI, jw. s. 118.

⁷⁴ MERECKI, STYCZEŃ, jw. s. 211.

Encyklika *Evangelium vitae*, o wartości i nienaruszalności życia ludzkiego, ukazała się 25 marca 1995 r. w uroczystość Zwiastowania Pańskiego. Dotyczy ona fundamentu wyborów moralnych ludzkiego życia. Poza wstępem i zakończeniem składa się z czterech rozdziałów: 1) „Krew brata twego głośno woła ku mnie z ziemi. Aktualne zagrożenia życia ludzkiego”; 2) „Przyszedłem, aby mieli życie. Chrześcijańskie orędzie o życiu”; 3) „Nie zabijaj. Święte prawo Boże”; 4) „Mnieście to uczyli. O nową kulturę życia ludzkiego”.

Encyklika *Evangelium vitae* to owoc współpracy Episkopatów wszystkich krajów świata. Jednoznacznie potwierdza ona wartość ludzkiego życia i jego nienaruszalność. Jest apelem skierowanym w imię Boże do wszystkich i do każdego człowieka: szanuj, broń, miłuj życie i służ życiu ludzkiemu! Tylko w ten bowiem sposób człowiek znajdzie sprawiedliwość, rozwój, prawdziwą wolność, pokój i tak poszukiwane szczęście (EV 5). Encyklika *Evangelium vitae* jest najobszerniejsza ze wszystkich dotychczasowych encyklik Jana Pawła II. Wydana została również, po raz pierwszy w formie cyfrowej, na dyskietce komputerowej. Nazywana jest encykliką – listem, aby podkreślić, że przez ten dokument Papież pragnie osobiście dotrzeć do każdego człowieka⁷⁵. *Evangelium vitae* jest kolejną encykliką, po *Veritatis splendor*, która w całości jest poświęcona zagadnieniom moralności życia ludzkiego⁷⁶. Podobnie jak *Veritatis splendor* zawiera także pewne elementy filozoficzne, chociaż niektórzy teologowie temu zaprzeczają⁷⁷. Niewątpliwie występują w niej znane z *Veritatis splendor* pojęcia prawa naturalnego, rozumu słusznego czy sumienia, zapożyczone ze skarbca filozoficznych kategorii tradycyjnej etyki chrześcijań-

⁷⁵ J. KOWALSKI. Kontekst powstania encykliki „*Evangelium vitae*” i jej istotne treści. W: *Życie – dar nienaruszalny. Wokół encykliki „Evangelium vitae”*. Red. A. MŁOTEK, T. REROŃ. Wrocław 1995 s. 23.

⁷⁶ T. ŚLIPKO. Moralność życia w encyklice „*Evangelium vitae*” a filozoficzna etyka chrześcijańska. W: *Życie – dar nienaruszalny. Wokół encykliki „Evangelium vitae”*. Red. A. MŁOTEK, T. REROŃ. Wrocław 1995 s. 35.

⁷⁷ Tamże. s. 46. Zob. także: KOWALSKI. Kontekst powstania encykliki „*Evangelium vitae*”. s. 28-29.

skiej⁷⁸. Nie można zatem powiedzieć, że *Evangelium vitae* nie wykazuje żadnych zapożyczeń z kategorii właściwych filozofii. Encyklika ta stanowi wierną kontynuację moralnego nauczania *Veritatis splendor*. Różni się jednak od niej pod względem rangi, jaką w tej nauce przyznaje kategoriom filozoficzno-etycznym. Dokonał się w niej pewien zwrot w kierunku wprowadzenia nauki o moralności życia ludzkiego głębiej w nurt Objawionego Słowa Bożego⁷⁹. Encyklika o Dobrej Nowinie życia dotyka także życia społecznego. Poszanowanie wartości życia prowadzi bowiem do poprawionej, czyli właściwej demokracji⁸⁰.

Podobnie, jak w poprzedniej encyklice, zakończenie jest poświęcone Maryi, Matce wszystkich, którzy odradzają się do życia (EV 102). To Maryja pomaga Kościołowi uświadomić sobie, że życie znajduje się zawsze w centrum wszelkiego zmagania między dobrem a złem, między światłem a ciemnością (EV 102-105).

Encyklika *Ut unum sint* promulgowana została 25 maja 1995 r. w uroczystość Wniebowstąpienia Pańskiego. Jest ona poświęcona działalności ekumenicznej, której Kościół oddaje się szczególnie od czasu Soboru Watykańskiego II (UUS 3). Składa się z trzech części: 1) „Zaangażowanie ekumeniczne Kościoła Katolickiego”; 2) „Owoce dialogu”; 3) „Quanta est nobis via?”

Encyklika ta kontynuuje myśl Soboru Watykańskiego II wyrażoną w *Unitatis redintegratio*. Jest ona zdecydowanie doktrynalna, przybliżając i wyjaśniając zasadnicze znaczenie doktryny ekumenicznej Kościoła katolickiego (UUS 18-20). Zakończenie jej jest dość nietypowe. Ostatnie trzy punkty: 100-

⁷⁸ T. ŚLIPKO. *Wolność i postęp a etyka lekarska. Rozważania na marginesie encykliki „Evangelium vitae”*. W: „*Evangelium vitae*”. *Dobra Nowina o życiu ludzkim*. Red. J. BRUSIŁO. Kraków 1995 s. 31.

⁷⁹ ŚLIPKO. *Moralność życia w encyklice*. s. 46.

⁸⁰ J. KRUCINA. *Wartość życia drogą demokracji poprawionej*. W: *Życie – dar nienaruszalny. Wokół encykliki „Evangelium vitae”*. Red. A MŁOTEK, T. REROŃ. Wrocław 1995 s. 49-63.

103, są zatytułowane: *Adhortacja*, w tym wypadku jest to wezwanie do Biskupów, w którym Autor sam siebie nazywa *servus servorum Dei* (UUS 100-103).

Encyklika *Fides et ratio* o relacjach między wiarą i rozumem jest encykliką zaadresowaną w tytule do biskupów, ale jest skierowana do całego Kościoła powszechnego⁸¹. Sam tytuł ostatniej jak dotąd encykliki jest prosty, a jednocześnie wprowadzający w samą tajemnicę człowieka poszukującego prawdy. Zdaniem niektórych teologów encyklika ta nawiązuje do słynnej encykliki Leona XIII z 1879 r. *Aeterni Patris*⁸². W encyklice *Fides et ratio* Ojciec Święty w sposób szczególny proponuje i opisuje szczególne walory filozofii realistycznej św. Tomasza z Akwinu. Data wydania encykliki przypadająca 14 września 1998 r. w święto Podwyższenia Krzyża Świętego nie jest przypadkowa. Krzyż Chrystusa jest kluczowym tematem, gdzie styka się rozum i wiara w sposób szczególny decydując o postawie każdego człowieka⁸³. *Fides et ratio* jest w ścisłej relacji do encykliki *Veritatis splendor* (FR 6), co więcej, tworzą one część tryptyku w którym centralne miejsce zajmuje Jezus Chrystus i encyklika *Redemptor hominis*⁸⁴. Dynamikę kryje w sobie sama struktura encykliki *Fides et ratio*, zawierająca siedem rozdziałów poprzedzonych „Wprowadzeniem” i posiadająca „Zakończenie”. Encyklika składa się z następujących części: pierwszy rozdział „Objawienie Mądrości Bożej”, drugi rozdział „Credo Ut Intellegam”, trzeci rozdział „Intellego Ut Credam”, czwarty rozdział „Relacja Między Wiarą a Rozumem”, piąty rozdział „Wypowiedzi Magisterium Kościoła w Dziedzinie Filozofii”, szósty rozdział „Wzajemne Oddziaływanie Teologii i Filozofii” i siódmy rozdział „Potrzeby i Zadania Chwili Obecnej”.

⁸¹ Zob. TETTAMANZI, jw. s. 8.

⁸² R. FISICHELLA. *Introduzione*. W: *Lettera Enciclica di S. S. Papa Giovanni Paolo II Fides et ratio. I rapporti tra fede e ragione. Testo integrale. Presentazione di S. E. Card. Dionigi Tettamanzi. Introduzione e guida alla lettura di S. E. Mons. R. Fisichella*. Casale Monferrato 1998 s. 11.

⁸³ *Tamże*. s. 13.

⁸⁴ FISICHELLA, jw. s. 16.

Ojciec Święty w encyklice *Fides et ratio* upomina się o właściwą pozycję rozumu w wierze i stosowną pozycję filozofii w teologii. Ukazuje relacje rozumu i wiary w kontekście historycznym i zmierza do uzdrowienia kultury duchowej: intelektualnej i moralnej naszego czasu⁸⁵.

Przyglądając się zawartości treściowej wyżej zaprezentowanych encyklik, można je podzielić na kilka grup: encykliki o charakterze dogmatycznym, encykliki społeczne, encykliki moralne, encykliki o charakterze ekumenicznym i historycznym⁸⁶.

Do grona encyklik dogmatycznych można zaliczyć: *Redemptor hominis*, *Dives in misericordia*, *Dominum et Vivificantem*, *Redemptoris Mater*. Tematy, poruszane przez te encykliki: Jezus Chrystus Odkupiciel człowieka, Boże Miłosierdzie, Duch Święty Ożywiciel, rola Maryi Matki Chrystusa w dziele zbawienia. Dotyczą one wykładni dogmatycznej nauki Kościoła katolickiego. Szukając inspiracji tych encyklik, można wskazać na cztery źródła, z których wyrastają te dokumenty papieskie i ich nauka. Źródłami tymi są: Biblia, patrystyka wraz z liturgią, nauka Kościoła, a zwłaszcza Soboru Watykańskiego II oraz serce papieża przepojone wrażliwą, głęboką miłością do Chrystusa i Kościoła. Czytając wszystkie encykliki nie trudno wyczuć, jak bardzo osobiście przemawia przez nie Ojciec Święty, jak pragnie odsłonić tajemnicę swego serca, swojej głębokiej kapłańskiej troski o Kościół. Zwróćmy uwagę, że encykliki, szczególnie te dogmatyczne, możemy opisać jako encykliki dotyczące tajemnicy Trójcy Świętej.

Redemptor hominis jest poświęcona Jezusowi Chrystusowi, Bogu, który stał się Człowiekiem. Widzimy w niej więc niezwykłą zbieżność mowy o człowieku, mowy doświadczenia

⁸⁵ I. DEC. *O właściwą pozycję rozumu w wierze i wiary w rozumie*. W: *Na skrzydłach wiary i rozumu ku prawdzie*. Red. I. DEC. Wrocław 1999 s. 102.

⁸⁶ A. L. SZAFRAŃSKI. *Okoliczności powstania encykliki*. W: *Jan Paweł II. Dominum et Vivificantem. Tekst i komentarze*. Red. A. L. SZAFRAŃSKI. Lublin 1994 s. 11.

człowieka i mowy Bożego Objawienia. Bez doświadczenia transcendencji wolności w prawdzie, sama idea Odkupienia człowieka stałaby się zupełnie dla człowieka nieczytelna. Encyklikę *Redemptor hominis* możemy nazwać także encykliką programową pontyfikatu papieża Jana Pawła II, dla którego człowiek zawsze jest drogą Kościoła. Od tego czasu papież wielokrotnie będzie powtarzał, że Chrystus zjednoczył się jakoś z każdym człowiekiem. Oryginalność jej polega także na przedstawieniu odkupienia od strony subiektywnych ludzkich przeżyć.

Druga encyklika to *Dives in misericordia* poświęcona Miłosierdziu Boga – Ojca. W miłości miłosiernej ogarniającej każdego człowieka, szczególnie grzesznego, człowiek odnajduje w świetle Objawienia swoją istotę, że jest zawsze miłowany przez Boga jako Ojca oczekującego na powrót swojego syna. Pełne powołanie człowieka odsłania się poprzez objawienie tajemnicy Ojca i Jego Miłosierdzia. W encyklice o miłosierdziu Bożym papież łączy się z przeżyciami ludzi pozbawionych ciepła miłości małżeńskiej, rodzinnej, społecznej. Stawia się niejako na ich miejscu i z nimi współodczuwa.

Trzecią część triady teologicznej stanowi encyklika *Dominum et Vivificantem* poświęcona Duchowi Świętemu. Encyklika o Duchu Świętym dotyczy istoty wiary chrześcijańskiej, która jest źródłem i mocą kształtującą odnowę Kościoła na drodze ewangelicznej, patrystycznej i liturgicznej. To w ludzkich sercach Duch Święty wzbudza głębokie i żarliwe pragnienie poznania i zbliżenia się do Boga, i Jego nadprzyrodzonej rzeczywistości. Celem tej encykliki jest nie tylko zgłębienie przebogatej nauki objawionej o Duchu Świętym i opowiedzenie się za konkretnymi rozwiązaniami w kwestiach dotąd otwartych, ale także przyczynienie się do wzrostu świadomości i pobożności Kościoła. W pewnym sensie dokonuje syntezy wcześniejszych encyklik, niektóre zaś tematy, jak np. zagadnienie sprawiedliwości, pogłębia i poszerza (DV 27).

Encyklika *Redemptoris Mater* poświęcona jest Matce Chrystusa, Pierwszej, która uwierzyła. Mariologia tej encykliki jest

chrystocentryczna i eklezjalna. Ukazuje więc ona Maryję w tajemnicy Chrystusa i Kościoła. Wydaje się, że encyklika ta nieprzypadkowo ukazała się po trylogii encyklik trynitarnych. Przedstawia bowiem Maryję jako pierwszą, która w pełni uwierzyła w Chrystusa i której wiare powinniśmy naśladować.

Druga grupa to encykliki społeczne. Odgrywają one szczególną rolę w pontyfikacie papieża Jana Pawła II. Należą do nich: *Laborem exercens*, *Sollicitudo rei socialis* i *Centesimus annus*. Nie są one jedynie w pierwszym rzędzie analizą i oceną krytyczną aktualnej sytuacji społeczno-gospodarczej, chociaż krytyki takiej nie unikają. Jan Paweł II pragnie w nich przypomnieć, że bez wzięcia pod uwagę podstawowych prawd teologicznych i bez poprawnej koncepcji osoby ludzkiej, niemożliwe jest skuteczne rozwiązanie najistotniejszych problemów życia społecznego, politycznego czy gospodarczego. Głosząc w ten sposób naukę społeczną, kieruje się wyłącznie troską i odpowiedzialnością za człowieka. Nie chodzi tu o to, by rozpatrywać człowieka w ogólności, ale o człowieka rzeczywistego, historycznego. Obserwujemy w tych encyklikach także próbę leczenia zastanej sytuacji. Lekarstwem jest posłuszeństwo prawdzie o Bogu i człowieku. W encyklikach tych Jan Paweł II opowiada się za takim systemem gospodarczym, który otwierałby przed każdym człowiekiem możliwości rozwoju, w którym własność ziemi byłaby uznawana tak samo jak własność wiedzy, techniki i umiejętności. Dostrzegając rolę rynku gospodarczego papież ostrzega przed postawą bałwochwalczą wobec niego. Przestrzega także często przed niebezpieczeństwem radykalnej ideologii kapitalizmu. Encykliki społeczne zawierają w sobie propozycję Kościoła do wzięcia udziału w ratowaniu świata znajdującego się „na krawędzi”.

Trzecią wyraźną grupę w gronie encyklik Jana Pawła II stanowią encykliki poświęcone zagadnieniom norm moralnych. Są to: *Veritatis splendor* oraz *Evangelium vitae*. Wydaje się, że głównym celem tych encyklik jest przywrócenie wewnętrznej integracji rozbitego człowieka. Ta integracja może nastąpić wzdłuż osi: prawda-wolność, wolność-prawda i prawda-do-

bro. Właściwe odczytanie relacji związków wolności z prawdą, etyki z antropologią, sumienia z prawem naturalnym, ma zasadnicze znaczenie dla konkretnych rozwiązań moralnych, do których jest wzywana osoba ludzka. Rozpatrując dokładnie problemy ludzkiej moralności, papież nie mógł się uchylić od analizy filozoficznych wątków, szczególnie w *Veritatis splendor*. Z tego powodu nie mógł się też w tych encyklikach nie posługiwać aparaturą filozoficzną. Samej transformacji treści filozoficznych na nauczanie Magisterium Kościoła nie można jednak ująć w ścisłe ramy i zasady.

Wśród encyklik Jana Pawła II są encykliki o problematyce ekumenicznej i stanowią one osobną grupę. Na pierwszym miejscu należy tu wymienić encyklikę *Ut unum sint*. Także encykliki *Slavorum Apostoli* i *Redemptoris missio* zawierają pewne treści ekumeniczne. Jan Paweł II z wielkim realizmem dostrzega zarówno przeszkody, jak i znaki nadziei na drodze ekumenizmu. Wśród znaków nadziei możemy dostrzec wzrastające pragnienie jedności wśród chrześcijan, konkretne przejawy współdziałania między chrześcijanami, toczący się dialog międzywyznaniowy i międzykościelny oraz coraz szersza świadomość, że jedność nie musi niweczyć uprawnionej różnorodności. Trudności, na które zwracają uwagę te encykliki to przede wszystkim uprzedzenia, nieufność, zniechęcenia czy powierzchowne podchodzenie do sprawy zjednoczenia chrześcijan. Sam papież rozumie ekumenizm jako nieustanną drogę, proces, kroczenie w kierunku jedności. Motywem tego kroczenia ku jedności jest świadomość, że podział jest sprzeczny z wolą Założyciela Kościoła.

Trzeba tu jeszcze wymienić encyklikę *Slavorum Apostoli* zaliczaną jednocześnie do grupy encyklik historycznych. Wyjątkowo odwołuje się ona do konkretnego wydarzenia historycznego, jakim była ewangelizacja ludów słowiańskich dokonana przez braci Sołuńskich Cyryla i Metodego. Wypada jednak zwrócić uwagę, że do tego wydarzenia nawiązuje jakby pośrednio. Na początku nawiązuje do listu papieskiego *Industriae tuae*, w tysięczną rocznicę jego powstania, w którym

to papież Jan VIII zatwierdził używanie języka słowiańskiego w liturgii przetłumaczonej przez Cyryla i Metodego. Następnie powołuje się w licznych miejscach na encyklikę papieża Leona XIII *Grande munus*, w setną rocznicę jej powstania. Wreszcie trzecią jej inspiracją było aktualne wydarzenie z roku 1980: obiecujący dialog teologiczny pomiędzy Kościołem katolickim i Kościołami prawosławnymi na wyspie Patmos.

Szczególne są encykliki *Redemptor hominis*, *Veritatis splendor* i *Fides et ratio*. Związane ze sobą, dotyczą najgłębszych fundamentów zarówno wiary w Jezusa Chrystusa, jak i człowieka będącego we współczesnym świecie w kryzysie moralności i własnej osobowości⁸⁷. Dlatego nazywane są przez teologów szczególnym tryptykiem⁸⁸.

Zasłuchani w słowa Ojca Świętego i zanurzeni w Jego nauczanie przepojone miłością i mądrością sięgajmy do encyklik papieskich, kryją one w sobie niezmierzone bogactwo i wciąż odkrywają prawdę, która wyzwala.

Zusammenfassung

Die Enzykliken gehören zu offiziellen päpstlichen Dokumenten. Ein Papier „Enzyklika“ wird zu aller Kirche gerichtet. Die Enzykliken betreffen alles, was die ganze Kirche und auch die Welt angeht. Was die Enzyklika betrifft, ist der Glaube und Einheit der Kirche. Die erste Enzyklika war ein Dokument *Ubi primum* von Papst Benedikt XIV (1740). Der jetzige Papst Johann Paul II. hat bisher 13 Enzyklika veröffentlicht.

Ks. Janusz Misiewicz

⁸⁷ Zob. A. ALES-BELLO. *Filosofia e filosofie nell'enciclica*. W: *Veritatis splendor. Testo integrale con commento filosofico-teologico tematico*. Red. R. LUCAS. Milano 1994 s. 199-201.

⁸⁸ Zob. FISICHELLA, jw. s. 15-16.